

Tomasz Małyk

Ewa Migaczewska

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

Portret aktywnego, niepełnosprawnego użytkownika sieci internetowej

Abstrakt

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu niepełnosprawność decyduje o skali wykorzystania Internetu przez osoby, które są nią dotknięte, w jakim natomiast jest ona zależna od ich podstawowych cech demograficzno-społecznych: płci, wieku, wykształcenia, dochodu, statusu społeczno-zawodowego oraz wielkości miejsca zamieszkania. W tym celu scharakteryzowano profil społeczno-demograficzny niepełnosprawnych internautów i zestawiono go z profilami trzech innych kategorii społecznych: sprawnych użytkowników Internetu oraz osób sprawnych i niepełnosprawnych, które z Internetu nie korzystają. W analizie wykorzystano dane pochodzące z badań realizowanych w ramach Diagnozy Społecznej 2013.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, profil społeczno-demograficzny, Internet, cyfrowy podział

The portrait of the active, disabled Internet user

Abstract

The aim of the article is to answer the question to what extent the disability determines the scale of the Internet usage by persons with disabilities, and how it is dependent on their basic socio-demographic characteristics: gender, age, education, income, socio-occupational status and the size of the place of residence. For this purpose, socio-demographic profile of the disabled Internet users was characterized and compiled with the profiles of three other social categories: efficient Internet users and persons with and without disabilities who do not use the Internet. Data from studies carried out in the framework of the Social Diagnosis 2013 were used in the analysis.

Keywords: disability, socio-demographic profile, the Internet, digital divide

Internet i niepełnosprawność

We współczesnej rzeczywistości, w której niemal każdy aspekt ludzkiej aktywności w sferze kultury, ekonomii, polityki i społecznych relacji poddany jest dyktatowi technologii informacyjno-komunikacyjnych i umiejętności ich wykorzystania, nikt już nie kwestionuje tezy o istnieniu społeczeństwa informacyjnego:

„Nie jest to już prognoza, lecz stwierdzenie tendencji rozwojowej. Nie spekuluje się, czy to społeczeństwo nadejdzie, lecz rozważa się, w jakim kierunku ewoluuje. To bowiem, że istnieje i określa ramy naszego życia indywidualnego i zbiorowego, stało się już faktem. Jest to społeczeństwo najbardziej w historii nasycone techniką i od niej zależne”¹. Nie ulega wątpliwości, że Internet w sposób znaczący zmienia świat, a jego spektakularny, ilościowy rozrost bezdyskusyjnie nadaje mu szczególną rolę w życiu społecznym². Wynika ona ze wzrastającego znaczenia Internetu praktycznie we wszystkich sferach życia: jest kluczowym środkiem komunikacji, instrumentem nawiązywania i utrzymywania relacji i więzi społecznych, źródłem informacji i wiedzy, coraz częściej stanowi również narzędzie, bez którego nie sposób funkcjonować na polu edukacyjnym, zawodowym czy rozrywkowym, a także na płaszczyźnie wymiany handlowej czy uczestnictwa w kulturze. Powszechne wykorzystanie nowych technologii i coraz większe ich możliwości sprawiają, że osoby, które się nimi nie posługują, zaczynają być znacząco upośledzone społecznie. Rewolucja technologiczna, która się dziś dokonuje, ma zatem dwa oblicza. Pierwsze związane jest ze zwiększeniem szans życiowych osób, które swobodnie wykorzystują potencjał sieci dla realizacji ważnych celów w rozmaitych wymiarach swojego życia. Drugie to cyfrowe wykluczenie tych, którzy nie mają dostępu do nowych technologii lub, pomimo dostępu, nie potrafią lub nie chcą z nich korzystać. W efekcie mają ograniczone możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym czy kulturalnym. Oznacza to, że konsekwencją różnic w korzystaniu z komputerów i Internetu jest nierówność szans życiowych jednostek. Tym samym cyfrowy podział faktycznie prowadzi do pogłębienia podziałów społecznych i staje się nowym, istotnym wymiarem wykluczenia społecznego³. Za J. A. G. M. van Dijkem⁴ wyróżnić należy cztery poziomy wykluczenia cyfrowego:

- motywacje do korzystania z nowych technologii,
- fizyczny dostęp (posiadanie komputera, dostęp do Internetu),
- umiejętności (strategiczne – umożliwiające korzystanie przynoszące korzyści w różnych sferach życia, informacyjne – pozwalające na wyszukiwanie, selekcję, ocenę przydatności i wiarygodności oraz przetwarzanie informacji,

¹ K. Krzysztofek, M. S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005, s. 169

² T. Zarycki, *Pytania o społeczne konsekwencje rozwoju Internetu – rewolucja czy reprodukcja struktur społecznych?*, [w:] *Spoleczna przestrzeń Internetu*, red. D. Batorski, M. Marody, A. Nowak, Warszawa, Wydawnictwo SWPS Academica, 2006, s. 337

³ D. Batorski, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” 2009, Nr 3, s. 232

⁴ J. A. G. M. van Dijk, *The Deepening Divide, Inequality in the information Society*, London, Sage, 2005; J. A. G. M. van Dijk, *The network society* (2nd edition), London, Sage Publications, 2006 – cyt. za: D. Batorski, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce*, op. cit., s. 227

operacyjne – ograniczone do korzystania z komputera, oprogramowania i Internetu),

- sposoby korzystania z komputerów i Internetu.

Biorąc pod uwagę postępujący proces nasycecia współczesnych społeczeństw nowoczesnymi technologiami informacyjnymi, wydaje się, że coraz większego znaczenia nabierać będą te ze wskazanych wyżej czynników, które mają charakter nie tyle materialny, ile raczej mentalny. Sam dostęp do Internetu, coraz powszechniejszy, traci na znaczeniu na rzecz zróżnicowania umiejętności i celów korzystania z tego narzędzia⁵. Tym samym cyfrowy podział w swoich pierwotnych, analitycznych założeniach ustępuje miejsca pojęciu „cyfrowych nierówności” (*digital inequality*), które odwołują się do zróżnicowanych form wykorzystania Internetu i ich konsekwencji⁶. Zważywszy na pragmatyczny aspekt tej sytuacji, odnotować trzeba, że działania instytucjonalne, zmierzające do upowszechnienia korzystania z ICT, powinny się dziś koncentrować nie tyle na rozpowszechnianiu dostępu do sieci, ile przede wszystkim na budowaniu świadomości, że adekwatnie użyty Internet stanowi skuteczne narzędzie dla rozwiązywania konkretnych problemów i zaspakajania wielu potrzeb⁷. W kontekście niniejszego artykułu zasadne wydaje się przeanalizowanie, w jaki sposób fakt ten wpływać może na sytuację życiową szczególnej kategorii społecznej, jaką stanowią osoby niepełnosprawne. Poszukując skutecznych środków aktywizacji i społecznej integracji osób niepełnosprawnych z resztą społeczeństwa, nie można pomijać komputerów podłączonych do sieci i oferowanych przez nią możliwości poprawy jakości życia i poziomu niezależności tej grupy. Internet może bowiem stanowić nie tylko narzędzie umożliwiające edukację, pracę, prowadzenie aktywności kulturalnej, społecznej, politycznej, zakup dóbr i usług, załatwienie różnego rodzaju formalności, ale może być także przestrzenią ujawniania się możliwości i kompetencji osób niepełnosprawnych oraz budowania przez nie sieci społecznych relacji⁸. W środowisku nowych mediów, w odróżnieniu od mediów tradycyjnych, możliwa jest nie tylko konsumpcja zawartości, ale również jej tworzenie (kreowanie), wpływanie na zawarte i prezentowane treści w dowolnym obszarze tematycznym. Jednym z nich, specyficznym z punktu widzenia sytuacji osób niepełnosprawnych, jest sfera wsparcia społecznego, które w sieci można uzyskać, ale i odwzajemnić innym. W sieci coraz liczniej powstają różnego rodzaju grupy

⁵ Por. D. Batorski, *Internet a nierówności społeczne*, „Studia Socjologiczne” 2005, Nr 2

⁶ Por. P. DiMaggio, E. Hargittai, C. Celeste, S. Shafer, *From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality*, 2004, źródło: <http://www.eszter.com/research/pubs/dimaggio-et-al-digitalinequality.pdf>, [dostęp: 23.05.2012]

⁷ Por. D. Batorski, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce...*, op. cit.

⁸ Por. P. Plichta, *Wyniki badań nad korzystaniem z internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną – praktyczne implikacje*, [w:] *Cyberbullying. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie*, red. J. Pyżalski, Łódź, Wydawnictwo Naukowe WSP, s. 74–75

samopomocowe⁹, które – inaczej niż tradycyjne, istniejące w „świecie realnym” i opierające się na fizycznej współobecności wszystkich członków – mogą służyć wsparciem *online*, bez konieczności wychodzenia z domu. Specyfiką sieci, kluczową dla przełamywania barier utrudniających lub uniemożliwiających osobom niepełnosprawnym pełne uczestnictwo w życiu społecznym, jest więc możliwość nawiązywania relacji i podejmowania działań z innymi w stopniu, który mógłby nie być możliwy w przestrzeni *offline*¹⁰. Inną charakterystyczną i jednocześnie zmienną, w kontekście położenia osób niepełnosprawnych, cechą komunikacji *online* jest jej anonimowość. Możliwość nieujawniania przez użytkowników swojej tożsamości i fizyczności oznacza, w przypadku niepełnosprawnych użytkowników, okazję do nawiązywania interakcji nienaznaczonych już na starcie stygmatem niepełnosprawności. Tym samym anonimowość pozostaje w ścisłym związku z tożsamością – oznacza bowiem swobodę kreacji siebie w cyberprzestrzeni¹¹. Konstrukcja czy też prezentacja własnej tożsamości realizowana może być na wiele sposobów – poprzez własne strony www, profile na portalach społecznościowych, blogi, ale także w ramach czatów, forów, grup dyskusyjnych i innych wirtualnych wspólnot. Jeśli weźmie się pod uwagę wielość i zróżnicowanie aspektów życia, w których Internet stanowić może instrument umożliwiający pokonywanie ograniczeń, z jakimi na co dzień borykają się osoby niepełnosprawne, trudno oprzeć się wrażeniu, iż dostęp do niego i umiejętne korzystanie z jego zasobów stanowi nieporównywalnie większą wartość dla tej kategorii osób niż dla tych, które cieszą się dobrym zdrowiem.

Zasadna wydaje się konstatacja, iż Internet może i powinien być nieodzownym narzędziem w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych, rozumianej jako złożony, wieloetapowy i wielowymiarowy proces, zmierzający do maksymalnego usprawniania osób dotkniętych niepełnosprawnością, odbywający się na drodze wielu profesjonalnych działań o charakterze leczniczym, psychologicznym, pedagogicznym, społecznym i zawodowym. Ostatecznym efektem tego procesu powinno być osiągnięcie najwyższego możliwego poziomu samodzielności i niezależności osoby z niepełnosprawnością, przejście z pozycji klienta na pozycję aktora – osoby produktywnej i tworzącej cenne społecznie wartości. Cel rehabilitacji definiować zatem należy jako pełne włączenie osoby niepełnosprawnej we wszystkie obszary życia społecznego w sposób, który sprawia, że niepełnosprawna jednostka rzeczywiście jest i czuje się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa, mogącym zarówno korzystać z zasobów i osiągnąć kultury i cywilizacji,

⁹ Por. K. Dobransky, E. Hargittai, *The Disability Divide in Internet Access and Use*, „Information, Communication & Society” 2006, Nr 3, s. 313–334

¹⁰ Por. W. Seymour, D. Lupton, *Holding the line online: exploring wired relationships for people with disabilities*, „Disability and Society” 2004, Nr 4

¹¹ Por. P. Mazurek, *Internet i tożsamość*, [w:] *Spoleczna przestrzeń Internetu...*, op. cit.

jak i będącym w stanie włączyć się w ich tworzenie¹². W osiągnięciu tego celu nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne wydają się niezbędne. Niestety, jak pokazują badania, których wyniki prezentowane są w dalszej części niniejszego tekstu, Internet nie jest wykorzystywany tak intensywnie przez osoby niepełnosprawne, jak przez osoby zdrowe, a przywołane wyżej szanse, jakie stwarza, są udziałem tylko niektórych niepełnosprawnych. Ci z nich, którzy z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych nie potrafią korzystać, pozostają daleko z tyłu za resztą społeczeństwa, bowiem fakt korzystania z Internetu jest dziś istotnym czynnikiem rozwarstwienia społecznego: „Różnice w opanowaniu technologii, jak również dodatkowo pogłębiające je zróżnicowanie umiejętności i celów stosowania pokazują, że zjawisko cyfrowego podziału jest w Polsce niesłychanie głębokie. Ma to coraz większe znaczenie, szczególnie że obecnie obserwujemy już nie tylko migrację różnych czynności do sieci – coraz więcej rzeczy można w Internecie zrobić (zakupy, załatwienie części spraw urzędowych, zdobywanie informacji, porównywanie cen, inwestowanie itp.) i coraz więcej rzeczy można załatwić wyłącznie przez Internet”¹³. Warto w tym kontekście przyjrzeć się sytuacji osób niepełnosprawnych w świecie cyfrowych nierówności, z jaką mamy do czynienia w polskich realiach, sprawdzić, kim jest niepełnosprawny internauta.

Niepełnosprawni użytkownicy Internetu **– charakterystyka demograficzno-społeczna**

Empiryczna ilustracja prezentująca profil niepełnosprawnych użytkowników Internetu przygotowana została z wykorzystaniem danych pochodzących z badań „Diagnoza Społeczna. Warunki i jakość życia Polaków”, zrealizowanych w roku 2013¹⁴. Badania oparte zostały na próbie 26 307 indywidualnych respondentów, wśród których znalazło się 11% osób niepełnosprawnych. Spośród wszystkich tych osób 87% posiadało orzeczenie o niepełnosprawności: orzeczenie ZUS lub orzeczenie Zespołu ds. Orzekania o Niepełnosprawności przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie lub też oba te orzeczenia jednocześnie. U 29,8% osób niepełnosprawnych, posiadających jedno z takich orzeczeń, stwierdzono znaczny stopień niepełnosprawności, u 43,2% umiarkowany stopień, natomiast u 27% lekki stopień.

¹² L. Marszałek, *Systemy wsparcia społecznego w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2009, Nr 26, s. 201

¹³ D. Batorski, *Wykluczenie cyfrowe w Polsce...*, op. cit., s. 249

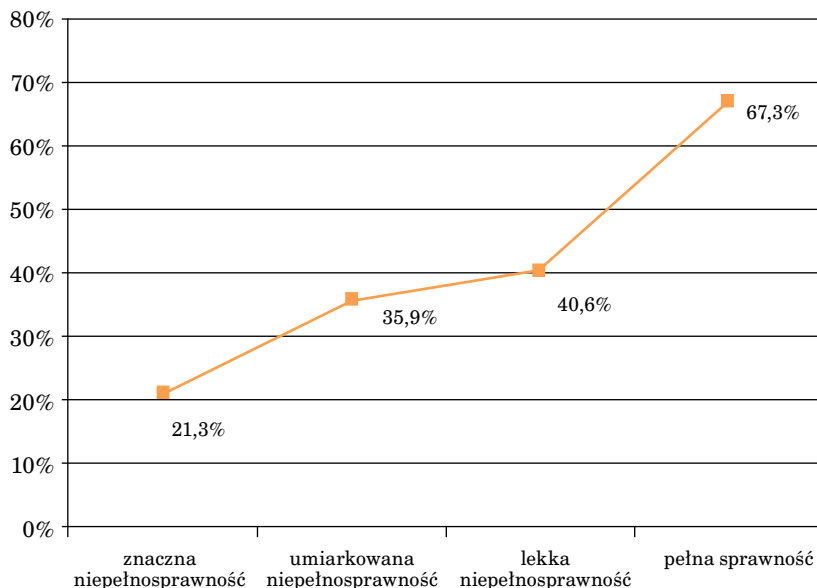
¹⁴ Rada Monitoringu Społecznego, *Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych*, 2013, źródło: www.diagnoza.com, [dostęp: 29.10.2013]

Pierwsze, ogólne zagadnienie, które poddano analizie, wiązało się z pytaniem o odsetek osób niepełnosprawnych będących użytkownikami Internetu. Do kategorii użytkowników włączono wszystkich respondentów, którzy twierdząco odpowiedzieli na pytanie, czy korzystają z Internetu, abstrahując od tego, od kiedy z niego korzystają oraz jak często i jak intensywnie go używają. Aby móc wnioskować o skali wykorzystania Internetu przez osoby niepełnosprawne, ich odpowiedzi skonfrontowano z odpowiedziami osób sprawnych.

Porównanie odsetka niepełnosprawnych i sprawnych internautów ujawnia istotne różnice. Jedynie co trzecia osoba niepełnosprawna zadeklarowała, że korzysta z Internetu (32,9%), wobec dwukrotnie większego odsetka osób sprawnych (67,3%) wskazujących, że są użytkownikami Internetu. Te znaczne dysproporcje powiększyły się na przestrzeni kilku ostatnich lat. W badaniach *Diagnozy Społecznej 2009*¹⁵ korzystanie z Internetu zadeklarowało 23,2% osób niepełnosprawnych (przyrost do roku 2013 o 9,7%) i 55,1% osób sprawnych (przyrost o 12,2%). Wielkości te sugerują trafność tezy, iż niepełnosprawność tworzy bariery uczestnictwa nie tylko w świecie fizycznym, ale również wirtualnym. Pomimo tego, że Internet jest narzędziem, które pozwala skutecznie pokonywać liczne ograniczenia związane z dysfunkcjami motoryczno-percepcyjnymi (ale również i umysłowymi), to jednak dla większości osób niepełnosprawnych nie jest on technologią, która towarzyszy im i daje wsparcie w ich codziennym życiu. W pewnym sensie potwierdzeniem powyższego wniosku o wpływie niepełnosprawności na wykorzystanie Internetu są różnice odnotowane pomiędzy skalą jego wykorzystania wśród osób z różnym stopniem niepełnosprawności. Im większe ograniczenia, z którymi na co dzień zmagają się osoby niepełnosprawne, tym mniejszy ich udział w społeczności internautów. Wyraźny spadek w wykorzystaniu Internetu zaznacza się przede wszystkim pomiędzy osobami ze znacznym stopniem niepełnosprawności a osobami z umiarkowanym lub lekkim stopniem niepełnosprawności. O ile wśród osób z lekkim lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności cztery na dziesięć osób korzystają z Internetu (odpowiednio 40,6% i 35,9%), o tyle internautów ze znacznym stopniem niepełnosprawności jest o połowę mniej (**wykres 1**).

Wnioski o wpływie niepełnosprawności na dostęp do nowych technologii i ich użytkowanie należy jednak formułować ostrożnie. Gdyby niepełnosprawność, jako cecha, rzeczywiście determinowała mniejsze potrzeby lub możliwości korzystania z Internetu, należałoby spodziewać się, iż pod względem podstawowych charakterystyk społeczno-demograficznych, osoby niepełnosprawne nie będą istotnie różnić się od osób sprawnych. Niepełnosprawność sama w sobie stanowiłaby kluczową zmienną odpowiedzialną za rejestrowane dysproporcje

¹⁵ Rada Monitoringu Społecznego, *Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych*, 2009, źródło: www.diagnoza.com, [dostęp: 21.12.2009]

Wykres 1. Różnice pomiędzy odsetkiem osób korzystających z Internetu w zależności od stopnia niepełnosprawności

Źródło: opracowanie własne na podstawie Diagnozy Społecznej 2013

w wykorzystaniu Internetu. Z drugiej strony, niepełnosprawni użytkownicy Internetu pod względem społeczno-demograficznych charakterystyk powinni być podobni do osób niepełnosprawnych, które z Internetu nie korzystają. Potrzeba podłączenia do sieci internetowej dyktowana byłaby przede wszystkim czynnikami natury osobowościowej (określającej motyw, cele i potrzeby) i nie wiązała się z miejscem w strukturze społecznej zajmowanej przez poszczególne osoby. Założenie takie trudno jednak obronić. Cyfrowy podział, skutkujący cyfrowym wykluczeniem, jak wskazywano wcześniej, jest wciąż najsilniej warunkowany przez zmienne odpowiedzialne za to, jaką pozycję dana osoba zajmuje w strukturze społecznej. Kierując się tą tezą, należałoby wskazać, w jakim stopniu cechy demograficzno-społeczne są odpowiedzialne za pojawienie się cyfrowych dysproporcji wśród osób niepełnosprawnych i sprawnych.

Aby uzyskać szerszy układ odniesienia dla niepełnosprawnych użytkowników Internetu, zdecydowano się porównać ich profil demograficzno-społeczny nie tylko z profilem sprawnych internautów, ale również z profilami osób niekorzystających z Internetu – zarówno niepełnosprawnych, jak i sprawnych. Zmienne, które stanowiły podstawę dla przeprowadzonych porównań, obejmowały: płeć, status społeczno-zawodowy, miejsce zamieszkania, wiek, wykształcenie oraz dochód (**tabela 1**).

Tabela 1. Cechy demograficzno-społeczne niepełnosprawnych i sprawnych użytkowników Internetu oraz osób niepełnosprawnych i sprawnych niekorzystających z Internetu

Cechy demograficzno-społeczne		Niepełnosprawny		Sprawny	
		użytkownik	niekorzystający	użytkownik	niekorzystający
Płeć	Kobieta	47,5%	52,8%	51,1%	55,3%
	Mężczyzna	52,5%	47,2%	48,9%	44,7%
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	10,7%	1,0%	18,4%	5,6%
	Sektor prywatny	18,1%	4,0%	35,1%	15,9%
	Prywatni przedsiębiorcy	1,4%	0,4%	6,6%	1,8%
	Rolnicy	0,8%	0,6%	3,8%	10,2%
	Renciści	30,6%	39,4%	1,1%	5,3%
	Emeryci	17,2%	44,5%	6,5%	42,4%
	Uczniowie i studenci	7,2%	0,2%	13,5%	0,4%
	Bezrobotni	8,0%	2,4%	8,1%	8,9%
	Inni bierni zawodowo	6,0%	7,6%	6,7%	9,4%
Miejsce zamieszkania	Miasta powyżej 500 tys.	13,7%	8,2%	15,3%	6,0%
	Miasta 200–500 tys.	11,3%	8,9%	11,0%	6,4%
	Miasta 100–200 tys.	12,1%	5,6%	8,4%	6,2%
	Miasta 20–100 tys.	27,8%	22,0%	19,7%	17,3%
	Miasta poniżej 20 tys.	13,7%	12,9%	11,7%	11,3%
	Wieś	21,3%	42,4%	34,0%	52,8%
Wiek: średnia [mediana]		47 [49]	65 [65]	37 [35]	59 [59]
Liczba lat nauki szkolnej: średnia [mediana]		13 [12]	10 [10]	14 [13]	10 [11]
Indywidualny dochód netto: średnia [mediana]		1528 [1400]	1235 [1100]	2283 [2000]	1414 [1290]

Źródło: opracowanie własne na podstawie Diagnozy Społecznej 2013

We wszystkich czterech porównywanych kategoriach udział kobiet wśród internetowej społeczności jest podobny do udziału mężczyzn. Niewielka przewaga mężczyzn – pięcioprocentowa – zarysowuje się wśród niepełnosprawnych użytkowników Internetu, natomiast w trzech pozostałych kategoriach zaznacza się pewna dominacja kobiet: 5,6% wśród osób niepełnosprawnych, niekorzystających z Internetu, 2,2% wśród sprawnych internautów i 10,6% wśród osób sprawnych, które jednak z Internetu nie korzystają.

O ile różnice płci, w obrębie czterech porównywanych kategorii osób, są relatywnie małe, to w przypadku statusu społeczno-zawodowego są one znacznie większe i układają się w charakterystyczny wzór, który poddaje się klarownej interpretacji. Wśród niepełnosprawnych użytkowników Internetu relatywnie najliczniejszą kategorię tworzą renciści (30,6%), ale jest wśród nich podobnie liczna kategoria osób aktywnych zawodowo (30,2%), spośród których 18,1%

reprezentuje sektor prywatny, 10,7% sektor publiczny, a 1,4% prowadzi własną działalność gospodarczą. Aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych, które z Internetu nie korzystają, jest sześciokrotnie mniej (5,4%). Te różnice znajdują odzwierciedlenie w liczbie emerytów, reprezentujących dwie kategorie osób z niepełnosprawnością. Niepełnosprawnych emerytów, korzystających z Internetu, jest trzykrotnie mniej (17,2%) od niepełnosprawnych emerytów, którzy Internetu nie używają (44,5%). Znaczne dysproporcje ujawniają się również w kategorii uczniów i studentów. Należy do niej 7,2% niepełnosprawnych internautów i zaledwie 0,2% niepełnosprawnych, którzy Internetu nie użytkują. Ponad trzykrotnie więcej (8%) jest również bezrobotnych niepełnosprawnych użytkowników Internetu (czyli osób gotowych na podjęcie pracy zawodowej) w porównaniu z niepełnosprawnymi, niekorzystającymi z niego (2,4%). Udziały rolników i innych osób biernych zawodowo są podobne w przypadku obu kategorii osób niepełnosprawnych (odpowiednio 0,8% i 0,6% oraz 6% i 7,6%). Podobne zależności zauważyć można pomiędzy dwiema kategoriami osób sprawnych. Wśród użytkowników dominują osoby aktywne zawodowo (60,1%, wobec 23,3% niekorzystających), natomiast wśród tych, którzy z Internetu nie korzystają: emeryci i renciści (47,7% wobec 7,6% korzystających). Również i w tych dwóch kategoriach zaznacza się bardzo duża przewaga uczniów i studentów: 13,5% to kształcący się użytkownicy, wobec zaledwie 0,4% tych, którzy pobierają naukę, ale z Internetu nie korzystają.

Internet jest również domeną osób mieszkających w miastach. Bez względu na wielkość miejscowości zamieszkania, zarówno wśród osób niepełnosprawnych, jak i sprawnych, względnie częściej internautów spotkać można w miastach, natomiast niekorzystających z Internetu – na wsi. W miastach mieszka 78,7% niepełnosprawnych internautów (wobec 57,6% niepełnosprawnych, niekorzystających z Internetu) i 66% sprawnych internautów (wobec 47,2% sprawnych, nie korzystających z Internetu).

Kolejna zmienna, która różnicuje reprezentantów czterech analizowanych kategorii, to wiek. W każdej z nich średnia wieku jest zbliżona lub pokrywa się z wiekiem przeciętnym (mierzonym medianą). W prezentowanym zestawieniu najmłodszy są sprawni użytkownicy Internetu, ze średnią 37 lat. Należy zaznaczyć, że w badaniach wzięły udział osoby co najmniej 16-letnie, więc średnia wieku, zwłaszcza wśród internautów, będzie zawyżona w stosunku do całej populacji, w której coraz młodsze osoby stają się aktywnymi odbiorcami nowych technologii. Średnio o dziesięć lat starsi od sprawnych internautów są niepełnosprawni użytkownicy Internetu (47 lat), chociaż, z drugiej strony, są oni dużo młodszy od osób sprawnych (59 lat) i niepełnosprawnych (65 lat), które z Internetu nie korzystają.

Niepełnosprawni i sprawni internauci podobni są do siebie pod względem średniej liczby lat nauki szkolnej. Przedstawiciele tej pierwszej kategorii kończyli edukację średnio po 13. latach, przedstawiciele kategorii drugiej – po 14. latach.

Okres kształcenia osób niepełnosprawnych i sprawnych, które nie są użytkownikami Internetu, był średnio o kilka lat krótszy i wyniósł 10 lat.

Zdecydowanie najwyższe dochody osiągają osoby sprawne, korzystające z Internetu. Średnio w ciągu miesiąca otrzymują kwotę 2283 złotych netto, która jest 1,5 razy wyższa od średnich dochodów niepełnosprawnych internautów (1528 zł) i osób sprawnych, niekorzystających z Internetu (1414 zł) oraz blisko 2 razy większa od średnich zarobków osób niepełnosprawnych, które Internetu nie użytkują (1235 zł).

Wyniki otrzymane w oparciu o proste porównanie rozkładów częstości i wartości średnich dla zmiennych demograficzno-społecznych pokazują, iż tezę o bezpośrednim wpływie niepełnosprawności na fakt korzystania z Internetu bardzo łatwo zanegować. Ze względu na analizowane cechy, niepełnosprawni internauci wyraźnie różnią się od osób niepełnosprawnych, które z Internetu nie korzystają, a w swojej charakterystyce demograficzno-społecznej relatywnie bliżsi są sprawnym użytkownikom Internetu. Z drugiej strony, zbliżonymi profilami (wśród wszystkich czterech kategorii) odznaczają się osoby niepełnosprawne i sprawne, które nie wykorzystują Internetu. Rejestrowane różnice sugerują, iż niepełnosprawność sama w sobie nie odgrywa determinującej roli w wykorzystaniu nowych, informacyjno-komunikacyjnych technologii, a dysproporcje pomiędzy odsetkiem sprawnych i niepełnosprawnych internautów kształtowane są poprzez zapośredniczony wpływ zmiennych demograficzno-społecznych. Te z kolei wpływają na sposób definiowania życiowych celów i strategii koniecznych dla ich osiągnięcia oraz określają charakter edukacyjnych czy zawodowych aspiracji, które są coraz trudniejsze do zrealizowania bez oparcia się na rozwiązaniach oferowanych przez nowe technologie.

Założenie o nieistotnym wpływie niepełnosprawności na fakt korzystania z Internetu sprawdzono dzięki oparciu się na modelu regresji logistycznej, w którym zmienną zależną była binarna cecha korzystający-niekorzystający z Internetu, a zmiennymi zależnymi cechy demograficzno-społeczne oraz dychotomiczna zmienna sprawni-niepełnosprawni. Regresja logistyczna jest procedurą, która pozwala poddać analizie łączne oddziaływanie zmiennych niezależnych (a właściwie ich kombinacji) na zmienną zależną i pokazać wpływ „netto” każdej z nich, przy jednoczesnej kontroli wpływu pozostałych zmiennych niezależnych. Wykorzystanie jej pozwala wyeliminować możliwy, zapośredniczony wpływ innych zmiennych. Jednocześnie wskazuje, jakie jest prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia (tutaj: bycie internautą) dla zmiany wartości zmiennej niezależnej o 1 w jej jednostkach miary (dla zmiennych ilościowych) lub pomiędzy daną kategorią zmiennej a jej kategorią odniesienia (dla zmiennych jakościowych). Model oparty na zmiennych demograficzno-społecznych wyjaśniał sporą część wariancji zmiennej zależnej (66%, R^2 Negelkerkego=0,660), co świadczy o jego wysokiej mocy predykcyjnej i potwierdza tezę o znacznej roli tych cech w określaniu

przynależności do społeczności internautów (**tabela 2**). Wartość tę można interpretować w ten sposób, iż to, czy mamy do czynienia z internautą, czy też nie, w dwóch trzecich zależy od cech demograficzno-społecznych.

Tabela 2. Wyniki estymacji modelu regresji logistycznej opisującej użytkownika Internetu

Cechy demograficzno-społeczne		Oszacowanie ilorazu szans Exp(B)
Płeć	Mężczyźni	1,14*
	Kobiety	ref.
Wiek w latach		0,907*
Wykształcenie: liczba lat nauki szkolnej		1,411*
Dochód netto respondenta		1,000*
Klasa miejscowości zamieszkania (kategoria odniesienia: wieś)	500 tys. i więcej	4,102*
	200–500 tys.	2,717*
	100–200 tys.	3,152*
	20–100 tys.	2,277*
	Poniżej 20 tys.	2,301*
	Wieś	ref.
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	2,761*
	Sektor prywatny	1,712*
	Prywatni przedsiębiorcy	2,989*
	Rolnicy	–
	Renciści	–
	Emeryci	1,591*
	Uczniowie i studenci	3,070*
	Bezrobotni	–
Inni bierni zawodowo	ref.	
Niepełnosprawni ogółem		–
R ² Nagelkerkego		0,660

Uwaga: *dla $p < 0,01$

Źródło: opracowanie własne na podstawie Diagnozy Społecznej 2013

Prawdopodobieństwo korzystania z Internetu, w przypadku mężczyzn, jest wyższe o 14% w porównaniu z kobietami, a różnica ta jest istotna statystycznie. Kolejną zmienną, która istotnie koreluje z faktem bycia internautą, jest wiek. Z każdym dodatkowym rokiem życia, prawdopodobieństwo korzystania z Internetu zmniejsza się o blisko 10%. Wykształcenie jest następną zmienną, która należy do zbioru determinant wykorzystania Internetu. Każdy kolejny rok edukacji zwiększa szansę przynależności do kategorii „internauci” o ponad 40%. Istotne znaczenie ma również miejsce zamieszkania. W porównaniu z wsią, każda inna miejscowość zamieszkania daje większą szansę na użytkowanie Internetu: od

czterokrotnie wyższej dla mieszkańców miast dużych (powyżej 500 tysięcy) do ponad dwukrotnie większej w przypadku mieszkańców miast małych (20–100 tysięcy) i najmniejszych (poniżej 20 tysięcy). Ostatnią zmienną odpowiedzialną za różnice w prawdopodobieństwie korzystania z Internetu jest status społeczno-zawodowy. Kategorię odniesienia w modelu stanowiły osoby „bierne zawodowo”. W porównaniu z nimi, trzykrotnie większą szansę na spotkanie internauty daje przynależność do kategorii osób uczących się lub studiujących oraz prywatnych przedsiębiorców. Szansa ta jest również wyższa dla pracowników sektora publicznego (2,7 razy), pracowników sektora prywatnego (1,7 razy) oraz emerytów (1,6 razy). Nie odnotowano natomiast istotnych różnic pomiędzy osobami biernymi zawodowo a rolnikami, rencistami i bezrobotnymi. Jediną zmienną demograficzno-społeczną, w przypadku której nie stwierdzono istotnego wpływu na użytkowanie Internetu, był dochód.

Niezwykle ważnym podkreślenia jest fakt, że niepełnosprawność sama w sobie (niezależnie od cech społeczno-demograficznych) nie zmniejsza istotnie szansy bycia użytkownikiem Internetu. Oczywiście, odnotowany brak wpływu niepełnosprawności na korzystanie z Internetu nie oznacza, że reprezentanci dwóch kategorii – sprawnych i niepełnosprawnych internautów – są podobni pod względem historii, intensywności i wykorzystywanej funkcjonalności Internetu. Warto w tym miejscu podkreślić – nie analizując szczegółów, a jedynie poprzestając na zaprezentowaniu bardzo ogólnych wskaźników – że niepełnosprawni internauci różnią się w sposobie wykorzystania Internetu od osób sprawnych. Przede wszystkim poświęcają mniej czasu w ciągu tygodnia na obecność w sieci internetowej. O ile w przypadku sprawnych użytkowników jest to średnio ponad 12,5 godziny, o tyle osoby niepełnosprawne spędzają w Internecie o dwie godziny tygodniowo mniej (10,4). W obu kategoriach dominują osoby, które przeznaczają na Internet 10 godzin tygodniowo (odpowiednio 15,4% i 13,2%).

Dla osób niepełnosprawnych Internet charakteryzuje się również niższą funkcjonalnością, jeśli za taką uznać liczbę czynności realizowanych za jego pośrednictwem. W badaniach Diagnozy Społecznej użytkowników Internetu poproszono o zaznaczenie, z których, spośród 26. jego funkcji, korzystali kiedykolwiek lub ostatnio. Średnia liczba czynności realizowanych w sieci internetowej przez sprawnych użytkowników (kiedykolwiek lub ostatnio) wyniosła ponad 15, a dla użytkowników niepełnosprawnych ponad 12. Zarówno wśród sprawnych, jak i niepełnosprawnych internautów, istnieje dość silna zależność pomiędzy funkcjonalnością Internetu a czasem korzystania (odpowiednio $r=0,324$ i $r=0,317$ dla $p<0,001$). Im więcej czynności wykonywanych jest w sieci internetowej, tym również dłuższy czas poświęca się na obecność w przestrzeni wirtualnej.

Znakiem czasu dla rozwoju nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych jest dzisiaj potrzeba bycia podłączonym do sieci internetowej stale, bez względu na miejsce czy porę dnia (bądź nocy). Potrzebę tę można realizować za

pośrednictwem telefonu komórkowego lub tabletu z dostępem do Internetu. I tutaj również zauważyć można znaczne dysproporcje pomiędzy dwiema porównywanymi kategoriami internautów. Z możliwości takich korzysta bowiem co trzecia sprawna osoba (33,7%) i co piąta osoba niepełnosprawna (20,8%). Użytkownicy urządzeń przenośnych z dostępem do Internetu są jednocześnie internautami bardziej zaangażowanymi: korzystają z większej liczby dostępnych funkcji. Zależność ta dotyczy zarówno sprawnych, jak i niepełnosprawnych internautów. Sprawni użytkownicy z dostępem do Internetu mobilnego realizują średnio 19 czynności, a ci bez dostępu – nieco ponad 13 i jest to różnica istotna statystycznie (test t dla $p < 0,001$). Niepełnosprawni internauci z mobilnym Internetem wykonują w sieci średnio ponad 18 czynności, a nie mający dostępu – blisko 11, a różnica ta jest także istotna statystycznie (test t dla $p < 0,001$). Zarówno wśród przedstawicieli sprawnych, jak i niepełnosprawnych internautów można spotkać zaangażowanych użytkowników (tzw. heavy userów), niemniej jednak analizując obie kategorie w sposób ogólny, daje się zauważyć przewagę zaangażowania osób sprawnych nad niepełnosprawnymi.

Uwagi końcowe

Najistotniejszym wnioskiem, który można sformułować w oparciu o rezultaty przeprowadzonej analizy, jest to, iż fakt bycia osobą niepełnosprawną nie przesądza o tym, czy mamy do czynienia z użytkownikiem Internetu, czy też nie. Inaczej rzecz ujmując, jeśli będziemy abstrahować od cech demograficzno-społecznych danej osoby, to prawdopodobieństwo tego, że korzysta ona z Internetu, nie różni się w przypadku osób niepełnosprawnych i sprawnych. Natura tego zróżnicowania sprowadza się do istotnego oddziaływania innych, ujętych w modelu cech, takich jak: wiek, wykształcenie, dochód, miejsce zamieszkania czy status społeczno-zawodowy. Biorąc pod uwagę wskazane zmienne, na podstawie przeprowadzonej analizy, zauważyć można, iż niepełnosprawni internauci wyraźnie różnią się od osób niepełnosprawnych, które z sieci nie korzystają, pozostając jednocześnie w wymiarze owych cech relatywnie bliżej użytkowników sprawnych.

Chcąc sportretować niepełnosprawnych internautów w sposób szczegółowy, należałoby ponownie przywołać kilka charakterystyk. Po pierwsze, wśród niepełnosprawnych użytkowników sieci dominują renciści (30,6%) i osoby aktywne zawodowo (30,2%). Należy do nich także zdecydowana większość niepełnosprawnych uczniów i studentów (wśród których odnotowano 7,2% internautów i tylko 0,2% niekorzystających). Podobne zależności, jeśli chodzi o dwie ostatnie kategorie, występują wśród sprawnych internautów – użytkownikami sieci są głównie osoby pracujące i uczące się. Po drugie, niepełnosprawni internauci są najczęściej mieszkańcami miast (78,7%). Ta sama charakterystyka cechuje także sprawnych

użytkowników. Po trzecie, średnia wieku niepełnosprawnych internautów oscyluje wokół 47 lat. Sprawni użytkownicy sieci są średnio 10 lat młodszy. Jeśli chodzi o czas edukacji, niepełnosprawni internauci nie różnią się istotnie od sprawnych: dla tych pierwszych okres kształcenia wynosi 13 lat, podczas gdy przedstawiciele drugiej kategorii naukę w szkole pobierali o rok dłużej. Zmienną, która w sposób wyraźny odróżnia niepełnosprawnych użytkowników od sprawnych internautów, jest natomiast dochód – niższy w przypadku tych pierwszych.

Z przytoczonych danych wynika, że w kwestii większości cech społeczno-demograficznych niepełnosprawni i sprawni internauci nie odbiegają od siebie znacząco. Niestety, jest ich niewiele – z Internetu korzysta bowiem zaledwie co trzecia osoba niepełnosprawna. Pozostali niepełnosprawni – a zatem zdecydowana większość – to w porównaniu z internautami osoby starsze, gorzej wykształcone, zdecydowanie częściej nieaktywne zawodowo i gorzej uposażone. Zważywszy na tę charakterystykę, nie powinien dziwić fakt, że osoby niepełnosprawne ogółem – jako kategoria społeczna – z medium, jakim jest Internet, korzystają znacznie rzadziej od osób sprawnych. W konsekwencji stanowią segment społeczeństwa cyfrowo upośledzony. Internet, zamiast stanowić skuteczne narzędzie w procesie integracji osób marginalizowanych ze względu na swoją niepełnosprawność, pełni raczej rolę czynnika petryfikującego, a właściwie pogłębiającego cyfrowe, a w konsekwencji społeczne rozwarstwienie, sytuując niepełnosprawnych w obszarze deficytu w tym zakresie.

Literatura

- Batorski D., *Internet a nierówności społeczne*, „Studia Socjologiczne” 2005, Nr 2
- Batorski D., *Wykluczenie cyfrowe w Polsce*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” 2009, Nr 3
- Dobrzenski K., Hargittai E., *The Disability Divide in Internet Access and Use*, „Information, Communication & Society” 2006, Nr 3
- Krzysztofek K., Szczepański M. S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005
- Mazurek P., *Internet i tożsamość*, [w:] *Spółeczna przestrzeń Internetu*, red. Batorski D., Marody M. i Nowak A., Warszawa, Wydawnictwo SWPS Academica, 2006
- Marszałek L., *Systemy wsparcia społecznego w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2009, Nr 26
- Plichta P., *Wyniki badań nad korzystaniem z internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną – praktyczne implikacje*, [w:] *Cyberbullying. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie*, red. Pyżalski J., Łódź, Wydawnictwo Naukowe WSP, 2012
- Seymour W., Lupton D., *Holding the line online: exploring wired relationships for people with disabilities*, „Disability and Society” 2004, Nr 4

Zarycki T., *Pytania o społeczne konsekwencje rozwoju Internetu – rewolucja czy reprodukcja struktur społecznych?*, [w:] *Spółeczna przestrzeń Internetu*, red. Batorski D., Marody M., Nowak A., Warszawa Wydawnictwo SWPS Academica, 2006

Źródła internetowe

DiMaggio P., Hargittai E., Celeste C., Shafer S., *From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality*, 2004, źródło: <http://www.eszter.com/research/pubs/dimaggio-et-al-digitalinequality.pdf>, [dostęp: 23.05.2012]

Rada Monitoringu Społecznego, *Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych*, 2009, źródło: www.diagnoza.com, [dostęp: 21.12.2009]

Rada Monitoringu Społecznego, *Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych*, 2013, źródło: www.diagnoza.com, [dostęp: 29.10.2013]